

IGNÁCZ KÁROLY

Hogyan vált kommunistává egy jómódú vidéki család sarja?

Donáth Ferenc indulása

Modell értékű vagy egyedi jelenség volt az 1930-as évek elején, hogy egy „jól szituált”¹ családból származó fiatal értelmiségi kommunistává válik? Érdeemes az önvallomásból kiindulni: hogyan írta le későbbi visszaemlékezéseiben „kommunistává válását” maga Donáth?

Elősként az ifjúkori (középiskolás kori) szocializációját említi, amelynek egyik színtere apja ügyvédi irodája volt: szülőfalujának, Jászárokszállásnak különböző paraszti rétegei fordultak meg ott. „Az apám rendkívül türelmes ember volt, és mindig végighallgatta, ahogy az emberek előadták, sokszor nagyon messziről kezdve, sokszor az egész életüket kibontva, panaszuk vagy bajuk történetét. Iskolaszünetekben szívesen ültem apám irodájában, és hallgattam ezeket a történeteket. Ilyen módon elég korán olyan ismeretekre tettem szert, amelyek később egész világképem kialakulása szempontjából jelentősek voltak. A társadalom ügyei iránti érdeklődésem felébredésének ez volt az egyik forrása.”² Már itt találkozott „meggyőződéses kommunista” falusi emberekkel (paraszttal, iparossal), akik beszéltek a gimnazista Donáthnak a munkásmozgalomról, 1919

¹ HUSZÁR Tibor: *Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi politikai mozgalmakról*. Corvina, Budapest, 2005. 67. (Beszélgetés Donáth Ferencsel, 1977). – A jómódú szülők anyagi helyzete viszont később megromlott, ezért a fővárosi egyetem elvégzésének költségeit Donáth Ferenc már önmaga, óraadásból finanszírozta.

² TÓTH Pál Péter: *Messiások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 351. (Interjú Donáth Ferencsel, 1976).

történetéről. A másik forrás a kortárs csoport, a jászberényi gimnáziumba járó baráti kör, akik baloldali irodalommal, kiadványokkal ismerkedtek. A kommunistává válás azonban még is csak Budapesten történt meg, ahol még apja foglalkozásának megfelelően a jogi egyetemre járt 1930-tól. Itt hamar kapcsolatot talált a baloldali diákmozgalommal, amely – Donáth megfogalmazásában – még a „régí szellemben, a budai hegyekbe, a Dunára, Gödre való kirándulásokon, táborozásokon igyekezett a maga személetének újabb és újabb embereket megnyerni”.³ A korabeli egyetemi életben jelen volt az illegális kommunista mozgalom, amit jól mutat e tény nyilvánosságra kerülése, azaz az egymást követő lebukások: 1932-ben a Kommunista Ifjómunkások Szövetsége egyetemi csoportjának tagjait leplezték le és állították bíróság elé, köztük Eötvös-kollégistákat is, majd 1933-ban újabb 41 fiatal hallgatót tartóztattak le kommunista szervezkedés vádjával. Az illegális tevékenység kockázata, a lebukás veszélye viszont nem taszítóan, hanem ösztönzőleg hatott a 21 éves Donáthra, akit 1934-ben éppen az e perekben elítélt egyik volt hallgató, Rajk László szervezett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába.

Donáth Ferenc háttere és indulása azonban nem mondható különlegesen egyedinek: a budapesti és debreceni egyetemi hallgatók közül jó páran (kis)polgári-értelmiségi családból kerültek be a kommunista mozgalomba. Ahogy Donáth felesége, Bozóky Éva megfogalmazta: „A mentalitásuk, viselkedésük, minden megnyilvánulásuk, még a beszédmódjuk is jellegzetesen a népközeliségben élő, vidéki értelmiség stílusjegyeit mutatta.”⁴ Ez a háttér egy szempontból nem is véletlen: a korabeli felsőoktatási intézményekben a munkás- vagy szegényparaszt származású hallgatók aránya igen alacsony volt (nagyságrendileg 5, illetve 1% körül mozgott), miközben az értelmiség önreprodukciója kiemelkedő szintet ért el.⁵ A deb-

³ HUSZÁR Tibor: *Találkozások*. 69.

⁴ BOZÓKY ÉVA: *Zord idők nyomában...* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1998. 197.

⁵ PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig*. Napvilág, Budapest, 2008. 41.

receni baloldali diákcsoport kialakulását, működését feltáró munkák a többség értelmiségi háttere mellett hangsúlyozzák mind a tiszántúli gimnáziumok szabadabb szellemét, mind magának Debrecennek a sajátos történelmi hagyományát és hangulatát, a városnak az 1920-as években a legális politika szintjén is egyértelműen meglévő ellenzékiességét.⁶ Hasonló módon megvizsgálhatjuk Donáth Ferenc szűkebb pátriájának, a Jászságnak politikai hátterét. A gyerek- és diákkorát meghatározó két település, Jászárokszállás és Jászberény azonban éppen két olyan „egyhangú” választókerülethez tartozott, amely szélső példáját adta a korszak „parlamentarizmusának”: a jászberényi kerületben egészen 1939-ig (Apponyi Albert, majd Antal István), Jászfákóhalmaiban 1935-ig (Czettler Jenő) mindig csak egy-egy jelölt volt a parlamenti választásokon. Így igazi szavazásra nem is került sor, a korabeli képviseleti rendszer által biztosított politikai alapjogot, a választójogot nem lehetett gyakorolni.⁷ Maga Donáth Ferenc úgy emlékezett vissza, hogy szülőhelyén „a csendőrség elnyomása ellenére is mindig voltak aktívan szervezkedő szegények”, akik kisebb-nagyobb tüntetéseket, felvonulásokat rendeztek.

A családi, szülőföldi háttérnél azonban fontosabb volt a budapesti közeg és maga a Horthy-korszak, annak is egy jól meghatározható időszaka, amelyben a társadalmi kérdések iránt érdeklődő, az igazságtalanságokra érzékeny fiatal Donáth radikális baloldalivá vált. A beilleszkedés (vagy másik oldalról beszervezés) az egyetemeken, egyes szervezetekben, közös vitákon és programokon folyt, s az autoriter rendszer korlátai között már kiépültek a legális és illegális szervezkedés módjai, azaz létezett egy megfelelő baloldali milió. Éppen erősödött is ez a közeg,⁸ mert Donáth Ferencnek és kortársainak első egye-

⁶ TÓTH Pál Péter: *Messziások*. 16.; SALAMON Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*. Magvető, Budapest, 1982. 89–90.

⁷ A jászfákóhalmai választókerületben viszont rögtön az első adandó alkalommal, 1935-ben ellenzéki jelölt nyerte el a képviselői mandátumot. Lásd: HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. Napvilág, Budapest, 2001. CD-ROM.

⁸ SIPOS Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944)*. Gondolat, Budapest, 1988. 199–204.

temi évei egybeestek a bethleni társadalmi-politikai rendszer komoly válságával az 1930–1932-es években. Az események közismertek: a gazdasági válság, a társadalmi tiltakozás felerősödése, új és megújuló ellenzéki politikai mozgalmak, sztrájkok és tüntetések vidéken és a fővárosban (mint például az 1930. szeptember 1-jei nagy munkástüntetés). A baloldali mozgalmak erősödését és egyben a hatalom reakcióját mutatja az is, hogy jelentősen megnőtt azoknak a száma, akiket a rendőrség politikai osztálya szociáldemokrata és kommunista tevékenység miatt nyilvántartott.⁹ A sikeres bethleni konszolidáció egyik fő eleme, az elit uralmának helyreállítása és a tömegek demobilizálása, azaz a politikából való kiszorításuk, újra vitakérdésé, a hatalmi elit szempontjából újból megoldandó feladattá vált. A Bethlen Istvánt követő új miniszterelnök, Kállai Gyula lépései – a korlátozás, a tiltás és az erőszak (egészen Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzéséig) – csak átmeneti „megoldást” jelentettek. Utóda, Gömbös Gyula átfogó reformígéretekkel és a tömegek felülről irányított politikai mobilizációjának tervével lépett színre. Ezzel maga is alátámasztotta azt az egyre erősödő és terjedő érzületet és véleményt, hogy átfogó, gazdasági-társadalmi-politikai válság van Magyarországon, ezért a fennálló uralmi rendszer nem tartható tovább. Gömbös kísérlete, tervei végül is elbuktak, és a fennálló rendszer alapszerkezete még utána is változatlan maradt. A változás követelése, szükségessége, egyesek felfogásában elkerülhetetlensége és ugyanakkor a változatlanság, egyszerre volt jellemzője az 1930-as éveknek. Így emlékezett erre vissza Bibó István:

„Ekkor kezdődött Pesten egy rendkívül mozgalmas, politizáló, programcsináló, közéleti élet. Ez volt az az időszak, amikor a népi írók mozgalma országos üggyé vált, akkor alakult meg a Márciusi Front, ekkor volt a levegőben a politikai változás lehetősége... az uralmon lévő félfasiszta, félreakciós oligarchia önbizalma meginog, az oligarchia előregszik. Sorompóba lép egy csomó reformszükséglet, amelyek lassan egyértelműekké, mindenki által elfogadottá, minden, az oligarchia szoros érdek-

⁹ BORSÁNYI György: Ezernyolcszáz kartoték a budapesti baloldalról. *Valóság*, 1983/9. 22.

viszonyaiba be nem ágyazott és bele nem merevedett ember számára magától értetődővé válnak: földreform, a parasztság felemelése, társadalmi változások, a munkásság helyzetének a változása. Közben megmarad a fennálló hatalom önmagát megőrző ereje, amely szeretne a dolgoknak utánaengedni, de retteg attól, hogy mindez kommunizmussá fajulhat, és ez ment volna folyamatosan az 1930-as évektől, míg '40-re, '50-re talán lett volna belőle valami öntörvényű dolog. Ezt keresztezte a hitleri Németországnak a megjelenése a színen.”¹⁰

Bibó István és Donáth Ferenc hátterében, indulásában több hasonlóságot is találhatunk: közel egykorúak voltak, vidéki értelmiségi családból származtak, jogot végeztek, s mindkettőnek a szemléletét erős közéleti érdeklődés, racionális politikai-társadalmi gondolkodás jellemezte, még ha aztán eltérő politikai pályát jártak is be¹¹ (némely kapcsolódási ponttal: Márciusi Front, 1945, 1956). De a fiatalkoruk közéletéről szóló bibói leírás sok elemével egyetértett Donáth is, akinek korabeli tevékenységéből és cikkeiből nyilvánvaló, hogy radikálisan elutasította az „előregedő oligarchia” társadalmi-politikai rendszerét. Az általa megtapasztalt és felismert társadalmi igazságtalanságok megváltoztatásáért nemcsak valamit tenni, hanem szervezeten és tudatosan küzdeni is akart. Ebből következően, ha igazi lehetősége lett volna rá, akkor sem akart volna a rendszer hivatalos csatornáin értelmiségivé válva a rendszer hívéül szegődni.¹²

Érdekesebb kérdés: Donáth Ferenc miért nem csatlakozott a legális, parlamenti ellenzékhez, a szociáldemokrata vagy liberális pártokhoz, ahol bizonyos keretek között a rendszer nyílt, közéleti kritikusaként válik? Családi vagy egyéb kötődések hiányában ez nála csak tudatos választással történhetett volna. Kívülről nézve viszont e pártok tevékenysége az 1930-as években egyre inkább védekező jellegű, kompromisszumokkal és alkukkal kísért politikának tűnhetett, olyan lépésekkel,

¹⁰ HUSZÁR TIBOR: *Találkozások*. 53–54. (Beszélgetés Bibó Istvánnal, 1976).

¹¹ VEKERDI LÁSZLÓ: Huszár Tibor: *Találkozások*. *Új forrás*, 2006/3. <http://www.jamk.hu/ujforras/060328.htm> (Utolsó letöltés: 2013. október 10.)

¹² Tóth Pál Péter kérdése hangzott így a Donáth Ferencsel készített interjújában. *Messziások*, 352.

mint amikor ezen ellenzéki erők – nyíltan vagy a háttérben – a Bethlen István által vezetett konzervatív elitcsoporttal is szövetkeztek a mind veszélyesebbnek látszó gömbösi diktatórikus kísérlet ellen. Mindez nem lehetett túl vonzó egy olyan fiatal számára, aki az egész társadalmi rendszer teljes, demokratikus átalakításában hitt, és a fennálló rendszert megreformálhatatlannak ítélte. Donáth későbbi írásaiban találunk példát a legális ellenzéki pártok meg- és elítélésére. Az 1938-as új választójogi törvénytervezet kapcsán két cikket is írt, az egyiknek a címe már önmagában is sokatmondó: „Választójogi színjáték”. Ebben annak megállapítása után, hogy a „reform”, azaz a titkos választójognak adott formában való bevezetése egyáltalán nem jelenti a nép igazi választójogának megvalósulását, a következőképp összegez: „A magyar nép választójoga tehát ismét elbukik, nem utolsósorban a demokratikus gondolatot képviselni hivatott pártok magatartásán. Ezeket a pártokat a kormány elismerésre méltó taktikával úgy megpuhította, hogy ne mondjuk beijesztette az általa megnőni engedett »nyilas veszedelemmel«, hogy még a reakciós tervezetével sem tudta szétoszlatni a lojalitás és pártközi béke megalkuvástól terhes légkörét. *Uralkodóvá lett a tömegektől félelem és így nincs akadály a tervezet törvénynyé válása előtt.*”¹³

Más korabeli írásaiból is kiderül, hogy Donáth feltétlen bíztott a „dolgozó tömegekben”, elsősorban az ipari munkásság és a parasztság szövetségében. Nagyobb újságcikkeinek döntő része jellemző módon a földkérdéssel foglalkozott, mert szerinte „a földbirtokviszonyok demokratizálása nálunk az ország demokratizálásáért folyó küzdelemnek legfontosabb eleme”.¹⁴ Egy újabb pont, amely távol tartja őt a szociáldemokrata és liberális pártoktól, amelyeknél a földkérdés nem úgy, én nem azon a helyen állt, ahogy Donáth elképzelésében.¹⁵ Az ő szavaival: „a

¹³ *Híd. Magyar fiatalok lapja*, 1938. március. 4. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁴ DONÁTH Ferenc: Agrárdemokrácia. In: Uő: *A Márciusi Fronttól Monorig* (Tanulmányok, vázlatok, emlékezések). Szerk.: SZABÓ Judit, VALUCH Tibor. MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Századvég, Budapest, 1992. 36. (Kiemelés az eredetiben. A cikk a *Kelet Népe* 1939/9. és 10. számában jelent meg.)

¹⁵ A szociáldemokraták agrárkérdésben elfoglalt álláspontjáról: SIPOS Péter: *A szociáldemokrácia és a nemzeti sorskérdések Magyarországon 1868–1948.*

paraszság millióinak a radikális földreform ... jelenti az egész paraszti élet újjárendezését, egy válságba jutott életforma felcserélését valami általuk alig körvonalazott újjal, ahol a föld megművelése mentes a munkájuk gyümölcsét elragadó terhektől, ahol a természettel vívott kemény harc megkönnyebbitésére szolgáló gépek, felszerelések stb. nem vesznek az elérhetetlenség messzi kódébe, ahol a becsületesen végzett munka természetes igényt tarthat megfelelő lakásra és táplálkozásra, a rendes ruházkodásra, a magukban hordott szabad közösségi élet és kultúrigény kielégítésére szükséges szabad időre. És mert egész életük reformját várják a földreformtól, ezért bizalmatlanok a „reformtervek”-kel szemben, képviselje akár a kormány, akár az ellenzék. ...Helyesen cselekszik az ipari munkásság, hogy állást foglal a radikális földreform mellett, helytelen azonban és a parasztság ügyére végzetes, hogy megvalósítását a polgárságtól várja. A polgárságon belül őszintén és fenntartás nélkül csak az értelmiség elenyésző töredéke képviseli a radikális földreformot.”¹⁶ Utóbb, 1983-ban, visszatekintve is hasonlóan negatívan látja a korabeli legális mozgalmat: „A szociáldemokrata pártvezetésből hiányzott a kezdeményezés és kockázatvállalás szelleme, a lapítás és kivárás taktikáját folytatták a háború befejezéséig.” És általánosabban: „A magyar baloldaltól hiányzott az önbizalom, a harcos szellem. Inkább hagyatkozott a konzervatív uralkodó körök támogatására, amelyet a jövőre vonatkozó elvtelen alkudozással elérni vélt, és nem kereste a maga táborára támaszkodó aktív fellépés lehetőségét. Ezért nem tudták szervezetileg még azt a befolyást sem rögzíteni, amivel a magyar dolgozók között rendelkeztek.”¹⁷ Összességében tehát az 1930-as években sok minden választotta el a fiatal, radikális és tetterre kész Donáthot a korszak legális ellenzéki pártjaitól, és nem véletlen, hogy később a kommunistán kívül új, a népi

In: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma.* Szerk.: FEITL István, FÖLDES György, HUBAI László. Napvilág, Budapest, 2004. 334–337.

¹⁶ DONÁTH Ferenc: Földreform és az ipari munkásság. In: *Uó: A Márciusi Fronttól Monorig.* 42. (Kiemelés az eredetiben. A cikk a *Kelet Népe* 1939/5. számában jelent meg.)

¹⁷ DONÁTH Ferenc: Emlékek a Márciusi Front Mozgalomból. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 867. f. 1/d-3. 30. és 32. lap.

írókkal közösen szervezett mozgalomban, a Márciusi Frontban vesz majd részt.

Kis János a következőképp foglalta össze Donáth Ferenc baloldali demokratikus hitvallását: „A politika nem az elit hatalomgyakorlásának művészete, hanem soha véget nem érő küzdelem azért, hogy a hatalom minél nagyobb része visszaszálljon azokra, akik fölött s akiknek a nevében gyakorolják.”¹⁸ A fiatal Donáth úgy gondolta, hogy ezt a hitvallást akkor és ott kommunistaként tudja legjobban képviselni, mert ezt a célt a kommunista mozgalom tudja és fogja valóra váltani. Ha nem úgy tekintünk e mozgalomra, mint amelyben a résztvevők fő és kizárólagos célja „a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozása”,¹⁹ azaz nem leleplezni, hanem igazi válaszokat keresve megérteni próbáljuk a történelmet és benne a személyeket, akkor egyértelművé válik, hogy Donáth Ferenc ezt őszintén és racionálisan gondolta így. És az 1930-as évek speciális magyar helyzetében, a kommunista mozgalomban töltött első éveinek tapasztalatai ebből a szempontból pozitívak voltak, a politikai események – minden nehézség ellenére – megerősítették e hitét.

¹⁸ Kis János: Donáth Ferenc a magyar történelemben. In: DONÁTH Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig*, 21.

¹⁹ Lásd a 2012. évi CLXVII. törvényt az egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról.